

17. „Вісті з „Просвіти” // Письмо з „Просьвіти”. – 1907. – Ч. 2 (лютий). – С. 15–16.
18. Запросини до передплати і співробітництво // Письмо з „Просьвіти”. – 1909. – 20 січня. – С. 1–2.
19. Ювілейні торжества „Просьвіти” // Письмо з „Просьвіти”. – 1909. – 20 січня. – С. 6–10; В ювілейнім році Т.Шевченка // Письмо з „Просьвіти”. – 1914. – Ч. 1 (січень). – С. 1–3.
20. Інструкція для Філії товариства „Просьвіта”, ухвалена просвітньо-організаційною комісією і прийнята Головним Виділом // Письмо з „Просьвіти”. – 1914. – Ч. 1 (січень). – С. 4–8; Звіт з діяльності Головного Виділу Товариства „Просьвіта” в р. 1913 // Письмо з „Просьвіти”. – 1914. – Ч. 4 (квітень). – С. 97–123; Звіт бібліотеки Товариства „Просьвіта” у Львові за 1913 р. // Письмо з „Просьвіти”. – 1914. – Ч. 5 (травень). – С. 135–137.
21. Проч з анафельбетизмом! (Відозва Головного Виділу Товариства „Просьвіта” у Львові до сільських читалень в справі заведення науки читання і писання, т.зв. курсів для неграмотних при читальнях „Просьвіти” // Письмо з „Просьвіти”. – 1907. – Ч. 11 (листопад). – С. 1; Інструкція для читалень „Просьвіти” в справі поборювання неграмотності // Там само. – С. 2; І.Крип'якевич Інструкція для люстраторів читалень „Просьвіти” / І.Крип'якевич // Письмо з „Просьвіти”. – 1910. – 20 січня. – С. 4–6.
22. Діяльність „Общества им. Михайла Качковського” (в часі від 16 вересня 1908 до 28 вересня 1909 р.) // Письмо з „Просьвіти”. – 1910. – 20 марта. – С. 49–51; З діяльності польських просвітніх товариств // Письмо з „Просьвіти”. – 1910. – 1 серпня. – С. 200–205; Зазив виділу „Жіночої громади” до руського жіноцтва (В справі закладання захоронок для сільських дітей). – Там само. – С. 207.

Шологон Л. И. Периодические издания общества «Просвита» как источник к изучению национально-культурного движения украинцев Галиции второй половины XIX – начала XX века
В статье анализируется содержание периодических изданий общества «Просвита», которые издавались на протяжении 70-х гг. XIX – начала XX века. Они дают возможность проследить за наиболее важными аспектами организационной и издательской работы общества, открытием библиотек «Просвиты». Также периодика общества является ценным источником для изучения национально-культурного движения украинцев Галиции в указанный промежуток времени, так как на ее страницах освещалась деятельность украинских культурно-просветительских организаций, издавались поэтические и художественные сочинения известных литераторов, статьи по поводу юбилейных дат выдающихся деятелей.

Ключевые слова: общество «Просвита», периодическое издание, библиотека.

Shologon L. I. Periodical editions society «Prosvita» as a source of the history of the national cultural movement of Galician Ukrainians in the 2nd half of the 19th and the beginning of the 20th century

The article provides the analysis of the content of periodical editions of society «Prosvita» that published in the 70-s years of the 19th and the beginning of the 20th century. They allow retraces the most important aspects of theirs organizing and publishing activities, inaugurate libraries of «Prosvita». Also periodicals of the society are the valuable source for the study of the national cultural movement of the Galician Ukrainians in the of the noted stretch of time, since in the periodical light up activities of Ukrainians cultural and educational organization, publishing poetical works and belles-lettres of famous writers, articles for opportunity anniversaries of outstanding figures.

Keywords: society «Prosvita», periodical editions, libraries.

УДК 94:631.115.13(477)“18/19”

І. О. Демуз

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ДОРАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті виділено особливості історіографічного процесу дорадянського часу, які відображають дослідження питань створення і діяльності сільськогосподарських товариств в Україні у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: сільськогосподарські товариства, дослідна справа, аграрний сектор, дорадянська історіографія, енциклопедичне видання, довідник, річний звіт.

Аграрний сектор економіки відіграє важливу роль у розвитку нашої країни, проте рівень вітчизняного сільського господарства та продуктивність праці фермерів уже протягом багатьох років залишає бажати кращого. Витоки цих процесів сягали ще ХІХ ст., коли реформаторська ініціатива наштовхувалася на консерватизм імперського села, вихованого у традиціях сімейно-побутового та господарського устрою. Помічником держави в її починаннях виступили сільськогосподарські товариства, які зайнялися вирішенням однієї з головних проблем раціоналізації – синтезом західноєвропейських інновацій із національними традиціями господарювання.

Питання формування системи сільськогосподарських товариств, їхнього значення для розвитку аграрного сектора економіки Російської імперії в останні роки привертають усе більшу увагу дослідників. Сучасній історичній науці частково вдалося перебороти негатив у оцінці діяльності сільськогосподарських товариств, сформований радянською історіографією, яка вбачала її основні результати в консервуванні кріпосницького устрою та збереженні домінуючих економічно-політичних позицій дворянства у житті Російської імперії.

Досвід діяльності дореволюційних сільськогосподарських товариств – як історичний, так і історіографічний – має надзвичайну значущість та актуальність в умовах розвитку ринкових відносин у сучасній Україні, реформування аграрного сектору та зміни питань землекористування. Він засвідчує, що усвідомлена державою і суспільством потреба модернізації агропромислового комплексу, створення нових організаційно-правових форм і структур повинні ґрунтуватися на традиціях і практиці аграріїв-раціоналізаторів. Аналіз історіографії про діяльність сільськогосподарських товариств дає змогу визначити ряд «білих плям» у вітчизняній соціальній та аграрній історії.

Метою статті є розгляд історіографії дорадянського періоду, яка заторкує питання створення і діяльності сільськогосподарських товариств в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. та їхнього внеску у розвиток аграрного сектору та дослідної справи.

Проведення евристичної роботи дає змогу стверджувати, що розвідок дорадянського часу, присвячених безпосередньо історії виникнення, еволюції та діяльності даних осередків, небагато. В основному їхня робота висвітлювалася у площині суміжних тематик: дослідна справа в Російській імперії в цілому та Україні зокрема (звітні матеріали про результати діяльності дослідних полів і станцій, подані їхніми керівниками), загальні економічні, статистичні або історичні нариси про окремі губернії імперії, огляд агрономії та сільського господарства за повідомленнями кореспондентів та інспекторів тощо. Ці матеріали з огляду на нашу проблематику є допоміжними і дають лише загальну картину умов, у яких функціонували сільськогосподарські товариства. Окрему важливу групу становлять річні звіти товариств, які, однак, можна вважати як історіографічними, так і історичними джерелами.

Вагоме значення має наукова література, де розглядається історія сільськогосподарської дослідної справи, її специфіка і значення для розвитку аграрної науки та практики. Дослідні заклади, що виникли у другій половині XIX ст., своїм створенням і подальшим існуванням зобов'язані ініціативі та матеріальній підтримці приватних осіб або громадських організацій – сільськогосподарських товариств і місцевих земств. У зв'язку з розвитком аграрної галузі на початку XX ст. фахівцями-аграріями робилися спроби вивчення та періодизації становлення дослідної справи в імперії. Коло авторів було надзвичайно широким: від землевласників-практиків до професійних агрономів і економістів. До даної групи відносимо нариси А. Зайкевича про Харківське дослідне поле (у подальшому – станцію) [9-10], Ф. Яновчика – про дослідні установи Херсонської губернії [35-36], ряд праць В. Ротмистрова про Одеське дослідне поле [21-24] тощо. Проте варто зазначити, що такі звіти висвітлювали в основному агрономічні проблеми, зокрема, питання підготовки ґрунтів під посіви, густоти посівів і догляду за ними, часу і способів посівів, глибини оранки, впливу метеорологічних і погодних умов на врожайність, бюджетних витрат на потреби дослідних полів тощо.

Найбільша кількість дорадянських досліджень стосується Полтавської губернії, позаяк саме там було створено найбільше сільськогосподарських товариств і, відповідно, дослідних полів, що пояснювалося сприятливими кліматичними умовами, наявністю добрих ґрунтів тощо. Про організацію сільськогосподарських установ губернії повідомлялося у роботі В. Фурдуєва, який запропонував проект влаштування дослідного поля при Полтавському сільськогосподарському товаристві [32]. Результати досліджень Драбівського дослідного поля Полтавської губернії висвітлені у розвідках К. Вербецького [6] та Б. Кречуна [14-15], Золотоніського дослідного поля – С. Анцибора, М. Семенова [2; 25], Роменського дослідного поля та контрольно-насіenneвої станції – у праці С.П. Кульжинського [16], результати дослідів Золонішського, Андріївського, Роменського та Прилуцького полів вивчав Б. Овсянніков [18-19], Константиноградське дослідне поле описував С. Скандраков [28-29] та ін.

Вагоме значення для історичної науки має довідник, у якому подано узагальнюючі відомості про дослідні поля і станції Центрального, Північного, Північно-Східного, Північного чорноземного, Південного чорноземного, Південного, Південно-Західного, Східного, Західного Російської імперії, а також Кавказу та Сибіру [30]. Інформація про кожну дослідну установу подана за такою авторською схемою: назва дослідної установи, місцезнаходження, відстань від міста, стисла історія виникнення, природно-історичні умови (ґрунти, географічні умови, рельєф, гідрографія), клімат (кількість опадів, середня температура), умови користування землею, загальна площа володіння і розміри дослідного поля, наявність окремих установ (лабораторій, метеорологічних станцій, музеїв, вегетаційних будинків, зразкових полів), бюджет станції (субсидії від Департаменту землеробства, прибутки, видатки, витрати на видання праць), персонал станції, винагороди для персоналу, завдання дослідної установи, програма її роботи, основні питання діяльності станції з польових дослідів, у лабораторії, за вегетаційним методом, друковані праці установи, бібліографія її робіт, популяризаційна діяльність станції, досліді в сусідніх господарствах, план дослідного поля. Окрім того, упорядником у вступній статті охарактеризовані завдання дослідної справи у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

За нашими підрахунками, упорядник довідника подав відомості про 5 дослідних полів і станцій Харківської губернії (рахуємо лише ті, які належали безпосередньо загальноімперським або місцевим товариствам, не беремо до уваги дослідні установи, власниками яких були приватні особи (поміщики) або земства, 5 – Полтавської, 2 – Катеринославської, 2 – Херсонської, 13 – Волинської і Київської, 4 – Подільської. У Таврійській і Бессарабській губерніях дослідних установ, які належали б сільськогосподарським товариствам, автором не зафіксовано. Проте наголосимо, що поданий упорядником перелік дослідних установ є далеко неповним і заслуговує на уточнення і доопрацювання.

Однією з перших спроб огляду діяльності вітчизняних дослідних установ була промова помічника директора Харківської обласної сільськогосподарської селекційної станції Б.К. Єнкена з нагоди 25-річчя Полтавського дослідного поля. Цікавою є авторська періодизація розвитку дослідної справи у Російській

імперії, пов'язана саме з функціонуванням дослідних установ в Україні: так, перший період (1866-1885 рр.) закінчувався заснуванням Полтавського дослідного поля [8, с. 12], другий – Харківської обласної сільськогосподарської селекційної станції у 1908 р. [8, с. 33], третій ще тривав на момент створення розвідки (1912 р.) [8, с. 48].

Офіційний аналіз становлення дослідної справи та діяльності майже всіх дослідних закладів до 1914 р. (не тільки вітчизняних, але й закордонних) був зроблений також В.В. Морачевським – завідувачем довідково-видавничим бюро при Департаменті землеробства [1]. Його періодизація дослідної справи носить більш обґрунтований характер. За визначенням фахівця, перший період розпочався у 60-х рр. XIX ст. і закінчився у 1890-1892 рр., характеризувався повільним розвитком організацій, створених приватними особами і сільськогосподарськими товариствами, які не мали істотної допомоги центрального відомства. Початок другого періоду збігався з моментом організації Міністерства землеробства (1894 р.) і закінчувався затвердженням Положення про сільськогосподарські дослідні установи (1901 р.). Третій період (1901-1910 рр.) характеризувався більшою активністю місцевої ініціативи в дослідній справі та субсидюванням уряду значної кількості дослідних установ [1, с. 376].

Інша ґрунтовна розвідка В.В. Морачевського присвячена аналізу періодики із сільськогосподарської тематики. Як стверджував упорядник довідника, кількість одиниць сільськогосподарського періодичного друку на травень 1915 р. по всій Російській імперії складала 310 [31, с. I]. Вони класифіковані на 3 групи: 1) присвячені виключно питанням сільського господарства в цілому чи окремим його галузям і суспільній агрономії; 2) за галузями народного господарства, пов'язані з питаннями сільського господарства (лісництво, рибальство, кустарні промисли, торгівля сільськогосподарськими продуктами, сільськогосподарські технології, а також кооперація, землевпорядкування, переселення, ветеринарія); 3) загального змісту і значення, які приділяли увагу питанням сільського господарства (вивченню місцевих природних і економічних умов). В.В. Морачевський підрахував, що з 310 видань 116 (59,2%) стосувалися виключно сільськогосподарських питань і агрономії, 80 (40,8%) – окремих галузей сільського господарства чи заходів (дослідна справа, метеорологія, ґрунтознавство, тваринництво, бджільництво, садівництво, городництво, виноградарство) [31, с. II]. Дослідник з'ясував, що друковані видання дислокувалися імперією досить нерівномірно: найбільше їх було у столичних губерніях – Московській і Петроградській, а також у інших адміністративних центрах – Київській, Лівонській, Херсонській, Варшавській, Харківській, Полтавській, Донській та Пермській губерніях. За допомогою великої кількості діаграм і таблиць автор відтворив спрямованість друкованих органів за галузями, їхній обіг, а також групування за головними категоріями видавців, розмірами оплати, передплатною ціною, періодичністю друку, мовою видання (до речі, варто зауважити, що російською мовою видавалося 265 одиниць періодики, українською – лише 2 (!), а, наприклад, польською – 12 [31, с. XXIX]) та іншими критеріями. Важливим для нашого дослідження є авторське групування друкованих органів за категоріями видавців: 164 одиниці видано сільськогосподарськими товариствами та іншими громадськими організаціями, 64 – приватними особами, 45 – земствами, 37 – урядовими установами [31, с. XVIII]. Наведені цифри дають змогу стверджувати про значну видавничу діяльність сільськогосподарських товариств, а довідник В.В. Морачевського може слугувати науковою базою для створення ґрунтовної праці про зазначений напрям роботи даних осередків.

Стосовно історичних оглядів діяльності самих сільськогосподарських товариств дорадянського періоду зазначимо факт практично повної відсутності таких. Загальноімперські та більшість місцевих великих товариств Російської імперії друкували власну періодику, на шпальтах якої вміщували звіти про роботу своїх осередків, публікували ювілейні збірники [5; 7; 11; 33]. Для вивчення інших товариств, а особливо осередків місцевого значення, єдиним історичним матеріалом залишаються їхні річні звіти.

Проте варто відзначити ґрунтовну розвідку про Лохвицьке товариство сільських господарів Полтавської губернії за перші 25 років його існування (1886-1911 рр.), створену на основі річних звітів та інших матеріалів спеціальною комісією, до складу якої входили М.М. фон-Клекль, О.Ф. Туган-Барановська, А.Ю. Готшалк, М.М. Ходолей, Г.І. Жуков, В.Ф. Русинов, В.І. Мойсеєнко, М.Д. Реньський та В.О. Івченко. У написанні окремих статей до цих нарисів брали участь, окрім вищеназваних осіб, інші члени товариства – В.О. Щербачов, Я.В. Артюхов, І.Ю. Шишов, М.Ф. Белявський, С.О. Чиж, П.М. Колесник, Ф.С. Нестеровський, Л.З. Волинський, Г.В. Кондратьєв. Нарис складається з окремих розділів, присвячених таким питанням: науково-академічна діяльність товариства (представлено доповіді членів товариства, з якими вони виступали на засіданнях), добродійність, робота бібліотеки, господарська діяльність, що включає заняття тютюнництвом, кустарними промислами, тваринництвом, бджільництвом, облаштування дослідного поля (показана історія його виникнення, організація, програма та видавничі роботи, вказано обсяг коштів), економічна діяльність щодо надання кредитів, торгово-комісійної справи тощо [12].

Досить ґрунтовно діяльність сільськогосподарських товариств України висвітлена у довідкових дореволюційних виданнях, які, однак, виражали офіційну урядову позицію відносно діяльності цих структур і також виконували у першу чергу лише пізнавальну функцію, на відміну від спеціальних наукових видань. В енциклопедичному довіднику Ф.А. Брокгауза та І.А. Єфрона міститься інформація про сільськогосподарські товариства, їхню структуру, особовий склад, порядок утворення і функціонування, основні напрями діяльності, розроблено класифікацію за територією поширення і напрямками роботи, подано список даних осередків, що існували на 1 липня 1898 р. Зауважимо, зокрема, що серед сільськогосподарських товариств України автори зазначили Бессарабське зібрання сільських господарів, Катеринославське зібрання сільських господарів, фактично ліквідоване до того часу, Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, Полтавське товариство сільського господарства з трьома повітовими

відділами, у Полтавській губернії – Кобеляцьке сільськогосподарське товариство, Лохвицьке, Прилуцьке та Роменське товариства сільських господарів, Хорольське товариство сільського господарства, Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (з двома відділами), у Харківській губернії – Змієвське (до моменту укладання словника діяльність фактично припинилася) та Куп'янське товариства сільського господарства, Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії у Херсонській губернії, Єлисаветградське товариство сільського господарства (до моменту укладання словника діяльність фактично припинилася), Чернігівське, Глухівське, Ніжинське товариства сільського господарства, Стародубське товариство сільського господарства та тваринництва. Варто зауважити, що крім загального огляду діяльності сільськогосподарських товариств, словник уміщує статті, які висвітлюють діяльність окремих більш відомих товариств і учених-аграріїв [17; 26].

В енциклопедії під редакцією С.М. Южакова, надрукованій на початку ХХ ст., досить повно описано процеси створення та діяльність сільськогосподарських об'єднань, у тому числі і в Україні [4].

Окрім довідників загального характеру, в Російській імперії з'являлися також довідники галузевого напрямку, серед яких виділяємо словник С.М. Богданова. У ньому вміщено аналіз діяльності сільськогосподарських установ, що були створені до 1893 р., у тому числі й товариств [3]. У «Полной энциклопедии русского сельского хозяйства» у загальноімперському контексті викладено відомості про галузеві установи та товариства Південно-Західного краю [20].

У розвідці І.І. Котельникова вперше у дорадянській історіографії подано ґрунтовну класифікацію сільськогосподарських товариств, їхній особовий склад, членські внески, розглянуто прибутки й видатки товариств усіх областей Російської імперії. Найбільша увага автора приділена саме торговельним відносинам даних осередків, у додатках уміщено перелік товариств, проте до списку внесено не всі об'єднання. Не дивлячись на окремі неточності, розвідка є дуже цінною у зв'язку з наявним у ній фактичним, статистичним, а також теоретичним матеріалом [13].

Акцентуємо увагу на одній із особливостей: І.І. Котельников називає сільськогосподарські осередки не «обществами», а «товариществами», лише окремі з них, подані в переліку, кваліфікуються дослідником як «общества». Це (подаємо назви російською мовою) – Южно-русское общество поощрения земледелия и сельской промышленности, Уманское общество поощрения коннозаводства и скотоводства. Вважаємо, що відмінність між «обществами» і «товариществами» існує, просто внаслідок помилковості перекладу з російської на українську мову дослідники наступних періодів почали їх ототожнювати і перекладати як «товариства». Така особливість є характерною і для сучасної історичної науки. На цю обставину звернула увагу також вітчизняна дослідниця Н.Г. Чайка, вказавши, що відмінність полягала в організаційних і соціально-економічних аспектах. Сільськогосподарські «общества» мали багато спільного з кооперативними, суто комерційно-виробничими «товариществами», але існували й певні відмінності. «Общества» як культурно-просвітницькі об'єднання виробників і фахівців сільського господарства поступово набували функцій кооперативних установ із обмеженою відповідальністю. Сільськогосподарські ж «товарищества» – це конкретна, історично зумовлена форма сільської кооперації, яка мала статут, що фіксував певну юридичну відповідальність. Проте на початку ХХ ст. на базі кооперативних організацій також велася просвітницька робота з суспільної агрономії. Звідси випливає, що сільськогосподарські «общества» мали значно ширші функції, ніж виробничі чи кооперативні [34]. На нашу думку, варто було б чітко розмежувати поняття «общество» і «товарищество», запропонувавши для останнього, наприклад, термін «спілка».

Таким чином, дорадянська історіографія має у своєму «арсеналі» різні публікації про сільськогосподарські товариства кінця ХІХ – початку ХХ ст.: це й енциклопедичні словники, й довідники, й монографічні видання, і звітні матеріали. Більша частина була науково-популярного характеру, головна мета полягала у популяризації сільськогосподарських організацій та їхніх раціоналізаторських ініціатив. Такі розвідки створювалися за підтримки держави або ж самих товариств. Автори подібних видань – секретарі чи члени даних осередків, агрономічний персонал – виступали за збільшення кількості сільськогосподарських товариств, особливо за рахунок невеликих селянських організацій малої території дії. Укладачі енциклопедичної літератури, в основному, підтримували проурядову лінію, а їхні оцінки відображали офіційну точку зору на сільськогосподарські товариства.

Цінність дорадянських досліджень головним чином полягає у фактажі представленого матеріалу. Автори видань були не лише теоретиками, але й практиками й активними діячами сільськогосподарських товариств. У цьому, з іншого боку, була причина слабкості й однобічності представленого ними історичного матеріалу: діячі осередків як автори видань виступали стосовно своїх організацій апологетами та панегіристами, що перешкоджало всебічному науковому аналізу даного напрямку суспільної діяльності.

Щодо оцінки ролі товариств у розвитку агрономії варто відзначити, що у дорадянський час аналізувалися в цілому всі товариства, що діяли в Російській імперії, окремого дослідження про об'єднання на території українських губерній немає. Відсутні також ґрунтовні видання про окремі сільськогосподарські товариства, напрями їхньої діяльності, а якщо вони і трапляються, то лише в контексті питання розвитку дослідної справи (дослідних полів, станцій і лабораторій) або ж сільського господарства в цілому.

Джерела та література

1. Агрономическая помощь в России / Под ред. В.В. Морачевского. – Петроград: Изд-во Департамента земледелия, 1914. – 653 с.
2. Анцибор С.Ф. Отчёт по Золотоношскому опытному полю за 1899 год / С.Ф. Анцибор, А.П. Модестов. – Золотоноша, 1899. – 88 с.

3. Богданов С.М. Иллюстрированный сельскохозяйственный словарь. Энциклопедия сельского хозяйства / С.М. Богданов. – К., 1895. – 1 446 с.
4. Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Под ред. С.Н. Южакова. – СПб., 1903. – Т. 17. – С. 240-241; – Т. 18. – С. 470-471.
5. Боровский М.П. Исторический обзор 50-летней деятельности Императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828 по 1878 гг. / М.П. Боровский. – Одесса: Тип. Францева, 1878. – 76 с.
6. Вербецкий К.Л. Труды сети опытных полей Полтавской губернии. Дравовское районное опытное поле / К.Л. Вербецкий. – Вып. 1: Проект программы опытов. – Полтава, 1913. – 47 с.
7. Горбунов Н.П. Краткий обзор 50-летней деятельности Императорского Московского общества сельского хозяйства с 1820 по 1870 гг. / Н.П. Горбунов. – М., 1871. – 23 с.
8. Енкен Б.К. Развитие опытного дела в России и его современное положение. Полтавское общество сельского хозяйства / Б.К. Енкен. – Полтава, 1912. – 52 с.
9. Зайкевич А.Е. Опытные поля (Харьковского сельскохозяйственного общества за 1881-1888 гг.). Краткий отчет о результатах, полученных на опытных полях Харьковского сельскохозяйственного общества за период их деятельности с 1881 по 1888 годы / А.Е. Зайкевич. – Х., 1888. – С. 79.
10. Зайкевич А.Е. Отчёты Харьковскому сельскохозяйственному обществу о работах на опытных полях (1881-1890) / А.Е. Зайкевич. – Х., 1890. – С. 2-43.
11. История Императорского Вольного Экономического Общества с 1765 до 1865 года / Сост. А.И. Ходнев. – СПб.: Тип. Т-ва «Общественная польза», 1865. – 667 с.
12. Исторический очерк Лохвицкого Общества сельских хозяев. – Полтава: Электр. тип. Г.И. Маркевича, 1911. – Ч. 1: Деятельность Общества в первые 25 лет (1886-1911 гг.). – 1911. – 144 с.
13. Котельников И.И. Сельскохозяйственные товарищества России в 1911 году и деятельность их по отчётам за 1910 год / И.И. Котельников. – СПб, 1912. – 220 с.
14. Кречун Б.В. Дравовское районное опытное поле Полтавского губернского земства / Б.В. Кречун. – Вып. 2: Программа работ опытного поля. – Полтава, 1915. – 141 с.
15. Кречун Б.В. Дравовське досвідне поле. – Вип. 5: Короткий нарис організації, програми і діяльності досвідного поля з 1910 по 1917 рік / Б.В. Кречун. – К., 1918. – 18 с.
16. Кульжинский С.П. Отчёт по Роменскому опытному полю и контрольной семенной станции Роменского общества сельских хозяев за 1910 год / С.П. Кульжинский. – Ромны: Тип. Р.Г. Дельберг, 1911. – 52 с.
17. Общества сельскохозяйственные // Энциклопедический словарь / Сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1900. – Т. XXIX, Кн. 57. – С. 414-419.
18. Овсянников Б.А. Свод работ по 1911 год включительно четырёх опытных полей Полтавской губернии: Золотоношского, Андреевского, Роменского и Прилукского / Б.А. Овсянников; под ред. С.Ф. Третьякова. – Полтава, 1914. – 128 с.
19. Овсянников Б.А. Опытное поле / Б.А. Овсянников. – Вып. 45: Описание распределения посевов и культур на Полтавском опытном поле в 1914 г. // Труды Полтавской сельскохозяйственной опытной станции. – № 22. – Полтава: Электр. тип. Д.Н. Подземского, 1914. – 14 с.
20. Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук: В XII т. – СПб., 1912. – Т. IX. – С. 1138-1139.
21. Ротмистров В.Г. Из жизни Одесского опытного поля / В.Г. Ротмистров // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. – 1904. – № 9-10. – С. 89-93.
22. Ротмистров В.Г. Одесское опытное поле Императорского общества сельского хозяйства Южной России за 1904, 1905 и 1906 гг. Краткий отчет / В.Г. Ротмистров // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. – 1907. – № 5-6. – С. 1-96 (Приложение).
23. Ротмистров В.Г. Одесское опытное поле Императорского общества сельского хозяйства Южной России за 1904, 1905 и 1906 гг. Краткий отчет / В.Г. Ротмистров // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. – 1907. – № 7-8. – С. 97-182 (Приложение).
24. Ротмистров В.Г. Отчёт директора опытного поля / В.Г. Ротмистров. – Одесса, 1903. – (Приложение к журналу Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России, 1904. – № 1-2. – С. 1-117).
25. Семёнов М. Золотоношское опытное поле, его организация, программа и технические приёмы опытов / М. Семёнов. – Золотоноша, 1907. – 35 с.
26. Синдикаты // Энциклопедический словарь / Сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1900. – Т. XXX, Кн. 59. – С. 8-22.
27. Скандраков С.В. Константиноградское районное опытное поле Полтавского губернского земства. Краткие сведения о поле и некоторые объяснения к экспонатам его, представленным на выставку по с.-х. опытному делу в С.-Петербурге в феврале 1913 года / С.В. Скандраков. – Константиноград: Тип. М.В. Геккера, 1913. – 16 с.
28. Скандраков С.В. Константиноградское районное опытное поле Полтавского губернского земства. Краткий очерк организации и деятельности опытного поля (1910-1917 гг.) / С.В. Скандраков. – Константиноград: Тип. М.В. Геккера, 1917. – 19 с.
29. Скандраков С.В. Константиноградское районное опытное поле Полтавского губернского земства. Проект программы работ опытного поля / С.В. Скандраков. – Полтава: Тип. И.Л. Фришберга, 1914. – 36 с.
30. Справочник по сельскохозяйственным опытным учреждениям России. С приложением 16-ти планов опытных полей, карты и смет оборудования опытной станции, агрономической лаборатории, вегетационного домика и метеорологической станции / Сост. Секцией опытного дела под ред. и с введением А.Г. Дояренко. – М.: Тип. О.Л. Сомовой, 1912. – 372 с. + приложения.
31. Справочник по сельскохозяйственной периодической печати на 1915 год / Под ред. В.В. Морачевского. – Петроград: В.Ф. Киршбаума, 1915. – 216 с.
32. Фурдуев В. Очерк возникновения и организации опытных сельскохозяйственных учреждений и проект устройства опытного поля при Полтавском сельскохозяйственном обществе / В. Фурдуев. – Полтава: Тип. И.А. Дохмана, 1882. – 55 с.
33. Хижняков В.В. Общий обзор деятельности Императорского Вольного Экономического Общества за 150 лет / В.В. Хижняков // Вестник сельского хозяйства. – 1915. – № 51-52. – С. 3-7.
34. Чайка Н.Г. Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.07 / Наталія Григорівна Чайка; УАНН. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека. – К., 2005. – 22 с.
35. Яновчик Ф.Б. Земское опытное поле в Херсоне. Отчёт за 1898-1899 год / Ф.Б. Яновчик. – Херсон, 1899. – С. 1-10.
36. Яновчик Ф.Б. Опытные поля Херсонской губернии / Ф.Б. Яновчик. – Херсон, 1901. – С. 5-21.

Демуз И. А. Отображение истории сельскохозяйственных обществ Украины конца XIX – начала XX вв. в досоветской историографии

В статье выделены особенности историографического процесса досоветского времени, которые отображают исследования вопросов возникновения и деятельности сельскохозяйственных обществ в Украине в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: сельскохозяйственные общества, опытное дело, аграрный сектор, досоветская историография, энциклопедическое издание, справочник, годичный отчет.

Demuz I. O. Reflection of the history of agricultural companies of Ukraine in the late XXth - early XXth centuries in pre-Soviet historiography

The article highlights peculiarities of historiographical process of pre-Soviet times, which reflect the research on the establishment and operation of agricultural companies in Ukraine in the late XXth - early XXth centuries.

Keywords: agricultural companies, research business, agricultural sector, pre-Soviet historiography, encyclopedic edition, reference book, annual report.

УДК 94(477–25):372.4(046)“Село”“1909/1911”

Р. О. Загорулько

ВІДОБРАЖЕННЯ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА УКРАЇНІЗАЦІЮ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ КИЇВСЬКОЇ ГАЗЕТИ «СЕЛО» (1909–1911 рр.)

У статті здійснено аналіз київської україномовної газети «Село»: проаналізовано її історію, виявлено основних співробітників, опрацьовано публікації, які стосуються питання українізації початкової школи.

Ключові слова: періодична преса, газета «Село», газетна публікація, українізація.

Україномовна періодична преса є важливим джерелом вивчення історії України початку ХХ ст. Не зважаючи на те, що існує велика кількість наукових досліджень, присвячених її історії, а також аналізу її місця та ролі в національно-культурному відродженні українського народу, окремі видання продовжують залишатися маловивченими. Одним із них є газета «Село», яка виходила у Києві в 1909–1911 рр.

Негласна заборона вивчення української національної дореволюційної преси, яка існувала в СРСР, стала причиною повної відсутності серйозних наукових досліджень із зазначеної проблематики у радянські часи. Єдиним виключенням того періоду стала монографія відомого українського дослідника періодичної преси А. Животка «Історія української преси», написана ним у еміграції. В цій праці автор, висвітлюючи історію української преси від моменту її появи до кінця 1930-х рр., не обійшов своєю увагою і газету «Село» [1, с.206–208]. Після проголошення незалежності України з українських науковців загальну інформацію про газету в своїх працях вмістили: А. Волобуєва [2, с.146–147], І. Крупський [3, с.51–52], О. Сидоренко [4, с.11], О. Школьна [5, с.88–90] та ін. Натомість, жодних спеціальних джерелознавчих досліджень газети до сьогодні проведено так і не було.

Зважаючи на це, ми вирішили виправити цей прикрий факт у нашому дослідженні, метою якого є аналіз відображення боротьби українського народу за українізацію початкової школи на сторінках «Села». Для досягнення цієї мети ми поставили перед собою наступні завдання: з'ясувати основні моменти історії видання, виявити провідних його співробітників, опрацювати публікації, які стосуються питання українізації початкової школи.

Українська народна ілюстрована газета для селян та робітників «Село» почала виходити в Києві у вересні 1909 р. Дозвіл на неї в червні того ж року отримала донька генерала Г. Ямпольська, яка стала її видавцем та першим редактором (1909 р., № 1–22 за 1910 р.). Із самого початку існування «Села» помітний вплив на нього здійснював М. Грушевський, який особисто підбирав усіх працівників газети. Щоб відвернути увагу місцевої адміністрації від часопису, на посаду редактора «Села» був запрошений І. Малич (№ 23–50 за 1910 р., 1911 р.). Г. Ямпольська, натомість, залишилася його видавцем [3, с.51].

А. Животко характеризував «Село» наступним чином: його головною метою було «подавати відомості, новини і всяку науку у справах, потрібних нашому селянинові або робітникові, і про всякі важніші справи з життя українського, російського й заграничного, цікаві для всіх, про які кожному треба знати» [1, с.206].

Серед постійних співробітників і дописувачів часопису були: М. Григорович, М. Грушевський, М. Залізняк, Л. Ковалів, В. Королів-Старий, О. Мицюк, А. Силенко, П. Стебницький (псевдонім – П. Смуток), А. Терниченко, Ю. Тищенко (Ю. Сірий), М. Шаповал та ін. [5, с.88–90].

Останній, зокрема, робив огляди світових подій та життя всередині країни. На ці ж теми готував публікації Ю. Тищенко. Про діяльність Державної Думи та уряду з Петербургу писав П. Стебницький. З Галичини до газети відправляв свої матеріали її місцевий співробітник М. Залізняк. Постійним автором статей та заміток, які друкувалися на сторінках «Села», був і М. Грушевський. Тематика його публікацій була вельми широкою: від проблем української мови та її правопису до зображення образів відомих українців. На господарські теми в газеті писали В. Королів-Старий, О. Мицюк, А. Силенко, А. Терниченко [1, с.208].

Поряд із усім вищезазначеним на сторінках «Села» регулярно містилися публікації, присвячені розвитку українського руху. В полі зору співробітників часопису постійно перебувало найболючіше на той